

Батьковий голос. Голос посмертний. Страшний, захриплий, глухий, зловіщий. Вона ж *винувата!* Чому не отворила?

Її уста викривляються.

Кому отворити?

Се була північ, а опівночі ходять лиш розбійники або мерці.

...І мучиться Мавра на землі, стогне, викликає ім'я господне. Молиться... “А коли б її батько жив, — стріляє їй нараз думка до голови, — і от, так світом ідучи, натрапив несподівано на її оселю, а вона не впустила... О боже... не дай, щоб так було, і се вона *батька* свого не впустила. Однак... — мучить її думка далі... — се могло й так бути. Він ішов, як ідуть бідні люди... ішов, все одно, на життя чи на смерть. Хто так волочиться, як не цигани? Заблудив, мерз і добивався до світла, до теплої хатини. Впрошувався, молив... 0, 0, 0!.. Мавро, ти не впустила, може, й батька свого, в тебе гріхів і без того доволі на душі. Ти провинилася! А так вона боролася з собою, так їй підносило щось руки... молило отворити двері — а однак... страх перед смертю не допустив. Не годна була, боялася.

Потім надслухувала ще, дрижачи на цілім тілі. Не верне? Але нічого не дослухалася більше. Тиша то й тиша. Лиш десь якесь глухе, протяжне та голод зраджуюче виття вовка неслося лісом між одностайним шумінням дерев. Більш нічого. Огонь в печі ледве світився, мов кліпав до темряви в хатині, і мертвецька тишина запанувала...

Мавра не покидала свого місця під *порогом*, все чогось боялася, так вже тут і остала. Зворушена переляком і думкою про батька, мучилася чи не до самого ранку.

Рано-ранесенько, як лиш в лісі розвиднілося, вона піднялася і заглянула перед хату. Перед дверима і під вікном видніли в навіянім під хатиною снігу великі, неповоротні, неспокійні сліди чоловіка і губилися потім в стороні, що вела в сусіднє село.

Мавра вернула до хати. Не могла позбутися почуття, що поповнила щось дуже лихе, не отворивши дверей. Тепер, вднину, сказала собі, що голос, що так її перелякав і пригадував голос батька, не міг походити від умерлого, лиш від живого. Тепер вже знає. Великі, неспокійні, повні розпуки людські сліди були тут, коло її хати. А коли не отворила бідному, згубилися в лісі або і пішли, може, навіть чи не назустріч вовкам. Вернувши до хати, вона розклала знов огонь. Що мала робити? Взлася передусім ворожити зерном-кукурудзою. Чи було оце вночі в неї добро чи лихо?

Не доворожилася.

Зерно не падало в пару. Скільки і змішається, не кине вона ним, а воно все не в парі укладається. Все не до рівного числа...

Мавра задумалася.

Вона від чуває виразно, що вчинила зле, не впустивши чоловіка в хату, що з того вийде горе...

* * *

Кожної погідної неділі ходить Тетяна, пишно пристроєна, до своєї старої приятельки Маври на Чабаницю в ліс понад яр.

Так і сеї неділі.

Зірвавши в зільнику пишні два червоні великі маки та завітчавшись ними з обох сторін лица, виглядала в золотих півмісячках своїх, що достала колись від Маври і задля яких була в селі названа змалку «туркинею», — прегарно.

Так пішла.

Опинившись, врешті, коло Мавриної хати та переконавшись, що двері знадвору були старанно зачинені, вона вгадала, що Мавра вийшла або в сусіднє село, або шукала десь лісом, як часто-густо, чудотворного зілля. Вичікувати її повороту було годі, бо вона бавилась іноді й цілий день, вийшовши отак з хати.

Тетяна пішла білою стежкою далше, в думці, що, може, стріне де стару по дорозі. Ідучи попри пасовиська своєї матері, зазирала залюбки з правої сторони в глибокий яр, яким гнав веселий потік, оживляючи цілу глибоку мовчаливу долину і вимілюючи ніби срібною стежкою Чабаницю від сусідньої стрімкої і залісної гори.

Сказано:

Праворуч яр-пропасть з шумливим потоком, з лівої Чабаниця, а на ній оперізуюча її біла стежка. То ширшає місцями на два-три люда, то звужається знов у вузьку гадючку — як де місце над яром.

Тетяна любить сюди ходити. По сій стороні Чабаниці і чудовий відгомін: кликнеш що, то вдгомін відізветься, мов з людської груді. Часом, хоча дуже рідко; переходять сюди знайомі їй й матері. Звичайно, цілком чужим не вільно. Тетяна знає тут кожду деревину, знає цвіти, знає, де виростають найкращі трави, де, на котрих місцях найбільше суниць і малин, як іти, щоб якнайскорше дістатися під «білий камінь», звідки видно сусідні села, мов на долоні, і як до них найборше¹¹ дістатися. Вона тут все знає. І от зійшла саме з верху Чабаниці, де роззиралася на всі сторони — не дуже-то ще й квапиться, доки не присилував її нараз до того гострий тупіт кінського копита. Зчудована, виступила Тетяна з-поміж смerek на білу стежку з питанням в душі, хто сюди їде конем... і станула. Проти неї їхав білою стежкою, кроком, на чорнім, як вуголь, густогривім коні Гриць із села Третівки. Побачивши дівчину, завітчану в великі червоні цвіти, що вийшла з лісу так само зачудована його видом, як він нею, він станув, як і вона, — і обоє дивилися якусь хвилину мовчки на себе.

Потім він перший схаменувся. Здійнявши капелюх, поздоровив.

---

11. Найборше — найшвидше.

Вона відповіла і не рушилася з місця, дивлячись на нього своїми блискучими очима, і в тій хвилі з якогось несподіваного зачудування високо піднятими чорними бровами.

— Ідеш далі? — спитав Гриць і при тих словах зліз з коня, не знаючи майже чому.

— Ні, — відповіла спокійно, байдужно, а відтак додала: — Об'їдь мене.

— Об'їхати тебе? — спитав і окинув її поглядом повного зачудування, а разом якогось німого ушанування.

— Так. Об'їдь мене. Я не піду більше ні далі, ні назад. Мушу тут ждати.

— Чому мусиш тут ждати?

— Бо так.

— Ждеш кого? — питає далі.

— Сьогодні вже ледве. Піду потому додому.

— Та хіба ти тут завжди ждеш?

— Й-де! — відказала нетерпливо. — Сьогодні так трапилося. Мала одну жінку тут здибати і не здибала.

— Та замість жінки здибала мене! — додав, злегка усміхнувшись, не спускаючи ні на хвилину ока з її чорних лукуватих брів.

— Об'їдь мене! — обізвалася знов спокійно, з якоюсь потайною просьбою в голосі. — Об'їдь мене.

— Та нащо?

— Бо так.

— Не хочеш мені з дороги уступити? — спитав з покорою в голосі.

— Я не знаю. Але, може, й тому, та пусте воно, додала відтак летковажно і уступилася йому сама з дороти.

— Ти хто? — питає він і завважив аж тепер її золоті півмісячки-ковтки, що за порушенням голови колисалися злегка в ухах та мов підхлібляли¹² золотим полиском її красі.

Вона не обзивається зараз, але, підсунувши високо брови, гляділа, здавалося, згорда на нього.

— З котрого ти села? — питає дальше і приступає до неї, бо бачить, що вона хоче чи не відвертатися, а може, й назад шмигнути в ліс перед ним.

— Стій! — просить і хапає її за руку.

— Чого? — каже вона нетерпливо.

— Скажи, як називаєшся?

— Я *Туркиня*, — відповідає і впиває свої очі в його чудові, голубі як небо, що її чимось потрохи мішають.

— Туркиня? — повторює він з зачудуванням, бо ніколи про жодну Туркиню не чував.

---

12. Підхлібляти — додавати похвали.

— Туркиня, — повторює преспокійно і відвертається, бо не зносить його вигребушого цікавого погляду на собі.

— Пожди, красна Туркине, — каже він і обіймає наче на внутрішній приказ рукою її шию. Вона виховзується з-під його руки і знов підсуває брови вгору.

— Не знаєш мене, а зачіпаєш, — каже сухо і відсуває його спокійним, а zarazом відпорним рухом від себе. Гадаєш — я зараз для кожного? Але я не для кожного. Кажу тобі: я не для кожного.

Він споважнів.

— Я виджу, що ти красна, мов русалка, а дівчата красні я люблю.

— То не штука.

— І тебе я любив би.

— Спробуй. Гадаєш — як кажу, я для *кожного*? Я не для кожного.

— Але, може, задля мене, — каже він з покорюю і кланяється їй нараз низько аж до ніг, задержуючи при тім капелюх в обох руках.

— То люби! — відповідає, як перше, спокійно і, окинувши його блискучим сполоханим поглядом, зробила кілька кроків вперед.

— А от ти йдеш далі, — зачепив він її знов.

— Чому б ні? Довго на однім місці не стоїть ніхто.

Він супроводжає її мовчки, глядить на неї, що ростом майже йому під пару, а відтак питає:

— Твої родичі турки?

— Ні, — відповідає вона.

— А де ваша хата?

— Де я сиджу? — спитала. — А от, бачиш, я в лісі, та зрештою... — не доповіла, указавши крилатим рухом перед і позад себе.

— Десь тут у лісі? — питає він, не зрозумівши її руху.

— Ні, — відповідає і нараз сміється таким сердечним, пориваючим сміхом, якого, здавалося йому, ніколи досі не чув. Та тут прокинулася в нім його вразлива вдача і він уразився.

— Чому смієшся?

— Бо *ти дурень!*..

Він спалахнув і станув.

— *Ти-и!* — каже, погрожуючи рукою, з заіскреними очима. — Ти уважай, небого, що говориш, бо я не дурень, за якого мене маєш.

Вона підносить гордо голову, підсуває чорні брови, неначе мірить його від голови до ніг, і каже лиш те одно слово з незвичайним легковаженням, протяжно:

— *Ов-ва!!!*

Тепер він скипів.

— Ти! — каже з притиском погрози, що таки пробилася в його голосі, ідучи чи й не тілом та концентруючись блискавицею в очах. — Ти скажи ще лиш одно таке слово, а зараз побачиш, хто той дурень!

— Ов-ва! — відповідає вона знов і опинюється цілком близько перед ним.

Він здійсмає руку з палаючими очима, а вона блискавкою схиляється до його обличчя. Її очі прижмурилися, мов до пестоців, а уста усміхаються.

— *Ти дурень!* — повторює вона пестливим голосом; — *ти дурень*, а я, знай, Туркиня!

Він остовпів.

— Чортиця! — відповідає з сильним зворушенням, що раптовою хвилиною найшло на *нього*. — Чортице! Будь ти і турком, а я як зловлю тебе в свої руки, жива не вийдеш. Ти знаєш, хто я такий? Я *Гриць* з угорської границі, син багатиря!

— Ов-ва! — відказує вона і мірить його і очима, і чорними бровами, і, здавалосьь, високою, стрункою повабною статтю своєю згори в долину.

Гриць сплюнув. Зворушений, не зважає, як коло її уст грає сваволя.

— Ти така відважна, що не боїшся нікого?

— *Кого* мені боятися?

— Таких, як я, ні?

— І таких, як ти, ні.

— Тож дивися, що такі, як я, уміють, — він указав мовчки на *свого* гарного коня, — а он гляди! — каже.

Він обернувся, підняв коня, мов малу собаку, за передні ноги і держав його через добру хвилину дубом.

— Видиш, який я міцний? — спитав.

— Виджу. Але що мені до того?

— Мене з-за моєї сили всі на селі знають, всі бояться, хоча я не боюся.

— Я тебе не питаю, — відказує вона і з тими словами взялася незвичайно гордо і певно переходити коло *нього* і коня.

— Я бататирський син... — додає він тордо.

— А я *Туркиня*...

— В *мого* батька полонини і стадо коней, сотки овець, худоби рогової¹³ найбільше, а скільки іншого добра! — майже співуче закінчив і свиснув.

— Або я тебе питаю? — відповідає знов.

— Ти якась... чорт зна хто! — гнівається він.

— В моєї матері багатство, — каже вона, — полонини найкращі ось тут, на Чабаниці, коні, вівці, худоба... млин, звоїв полотен вже не знаю скільки, — а я, ти *багатирський* сину з *угорської границі*, — я Туркиня. Знаєш?

Гриць знов свиснув.

— По лісі ходить, вижидає когось, сама не знає *кого*, як дурна, — додав погірдливо і тут же урвав.

— І здибає — дурнів, — докінчила спокійно, підсуваючи знов угору брови та вдивляючись йому просто-простісінько в очі.

Він розсмівається.

— Ади, яка переговорана турецьким розумом! — сказав.

---

13. Роговий — рогатий.

— Така, якою вже зроду вдалася та якою бачиш. Я тобі казала: об'їдь мене. Чого-сь зачіпав? Я не для першого- ліпшого.

— А як я отут на місці наб'ю тебе? — спитав він і заглянув в її біле прегарне лице вигребуцим поглядом.

— Мене ніхто в житті ще не бив, — відповідає нараз сумно. — Ти був би перший, але zarazом і останній, що таке вчинив би. Чи хочеш спробувати? Бий! Будеш мати опісля чим хвалитися, як ось перше конем.

Гриць ніби не чує її посліднього слова, підкручує вус і дивиться боком на неї. І вона дивиться на нього, але цілком спокійно, цілком без зворушення. Дивиться і задумується. Переходить якийсь час, однак жодне з них не промовляє, що береже щось в собі, зростає на хвилину між ними і затулює їм уста. Тетяну обгортає болючий якийсь смуток по лиш що пережитим, а він зворушений.

Нараз вона обзивається:

— Іди з богом своєю дорогою, я через тебе опізнюсь.

Він спиняється, дивиться на неї своїми великими щирими, як небо голубими очима. Дивиться, і хотів би ще щось сказати, та боїться її. Така вона гарна, а якась така. Він мішається. Ніколи не стрічав такої. Відки нараз така взялася? Господи!

Нарешті відважується.

— Ти не любиш нікого? — питає несміливо.

— Я не люблю нікого, — каже спокійно, дивлячись при тім, як перше, йому просто і щиро в очі, трохи зчудована його питанням. Відтак додає: — А ти любиш кого?

— І я не люблю нікого, — відповідає він і, неначе набравшись її щирості на хвилину, — відповідає їй таким же самим щирим простим поглядом.

— Як собі хочеш, — каже вона і знов додає поважно: — Іди з богом своєю дорогою, я через тебе лиш спізнюся.

Він посмутнів. Останні слова заболіли його глибоко.

— Чого тобі спішитися?

— А чого з тобою вистоювати?

Він затиснув зуби, але все стояв.

— Отже, як тебе звать? — не може здержатися, щоб не спитати ще раз.

— Я вже казала. Не догадуєшся сам?

— Нічого не казала і нічого не догадуюся.

— Туркия! — і з тим словом обертається від нього, хилиться і підносить поводи його чорного коня, що йому випали з рук, а кінь на них наступив. Підносить і закидає певним рухом на гриву.

— Уважай ліпше на свого коня, — каже, а більше не додаючи ні слова, відвернулася і, розтуливши густе галуззя смерек, — зникла з-перед його очей...

Він стояв, мов огнем попечений, і дивився за нею. Куди забралася? Де пішла? Мов саму починщину¹⁴ дала і як вітер щезла...

---

14. Починщина — примана.

Його кінь схилив голову до землі. На землі лежав великий цвіт червоного маку, і він його дотикався. Гриць люто, майже зависно, шарпнув коня за голову і, піднявши червоний цвіт з землі, оглянув його і, заткнувши за капелюх, поїхав назад.

* * *

Другої неділі заплітає Тетяна задумливо чорне шовкове волосся і, як тиждень назад, завітчується знов червоними маками і йде до Маври.

Іде задумана, смутна і має Гриця перед душею. Взагалі Тетяна про ніщо інше не думає, як про нього. Не передумує, що говорили з собою, що він казав, лиш заєдно має його перед собою.

Ідучи, роззирається боязко по лісі, хоча знає, що сею, стежкою вдруге його не подибле. Оця стежка належала до її матері, і люди нею лиш дуже рідко ходили, а й то лиш дуже добрі знайомі, яким се дозволили. Отже, Тетяна майже певна, що його не здибле.

Нині вона йде до Маври. Днина така тиха, спокійна! Смереки дрімучі випарюються ліниво в літнім сонці, ніби аж розлінивіли в нім.

Може, нині Мавра буде вдома. І нехай би так і було. Їй хочеться говорити з Маврою, хоча говорити про се, що її в лісі стрінуло, ні за що в світі не буде. А скоро до Маври вже також не піде. Мати, як здавалося, чомусь нерадо починала дивитися, що вона щонеділі вибиралася до неї. Ніби спирати впрост її не спирає, але Тетяна розуміє свою матір без слів добре. Врешті спиняється Тетяна коло колиби і обзирається. Хатина зачинена; Тетяна надумується хвилину, відтак кличе дзвінким голосом:

— Ти вдома?

— Гай-гай!.. — відповідає звідкись протяжно голос Маври, і Тетяна йде за ним.

Може, чотири кроки за хатиною, саме над берегом пропасті-яру, лежить стара циганка на землі проти сонця, пакає свою люльку і вилежується, оперши на лікті...

— Ти що, Мавро, — кличе Тетяна, — заховалася тут, вигриваєшся в сонці, мов ящірка, а хату зачинила, мов перед розбійниками? — так питає молода Тетяна, а по правді їй чомусь ніяково ставати нині перед очі старої циганки, що своїми чорними блискучими очима і душу у чоловіка висотала б.

Мавра, не змінивши позу ані на крихту, ніби не зважає на слова молодої дівчини, дивиться на неї блискучими, неначе диявольськими очима і питає замість всього:

— Ти для кого затикаєшся щонеділі в червоні цвіти, душко, невже ж для старої Маври? Га?.. А он яка красна, пишна, мов та бояриня. Га-й! Га-й!

Тетяна паленіє під тим поглядом, одначе відповідає з чистою душею:

— Для себе, Мавро. Для кого ж би? Нині неділя. Але встань-но. Сядьмо там, де смерека кидає тінь, а то годі мені ще далі в сонці пражитися, доста упріла, ідучи вгору, а тепер ще й сидіти проти сонця не хочу. І чого ти аж понад сам край пропасті полізла? Не боїшся, що колись, як заснеш, скотишся в глибінь?

Циганка вишкірила білі зуби.

— Не боюся. Засипляти не засипляю, а скотитися також не скочуся. Хіба що хижун з-під синього неба кинеться на Мавру і зніме її в висоту. Але й того не лякаюся, бо хижун, переконавшись, що Мавра стара, випустить її аж надто скоро з пазурів, тому нема їй чого боятися, хоч би вже й самої оцеї пропасті. А коли хочеш знати, чому я ось аж сюди ховаюся, зачинивши хоч би і з полудня за собою хату, мов перед розбійниками, то се і справді я перед розбійниками роблю: нині раноранесенько, я лише ще нічку досипляла, коли нараз проклятуці пастухи, змовившись, мов сама чортиня, кинулися на мою хату і заверещали: «Мавро, татари йдуть! Давай гроші, Мавро, татари йдуть!» — і, загримавши щосили в двері і вікна, розреготалися на весь ліс і знов пощезали.

Тьфу! — закліяла... — Чорти, безголовники, самий сон прірвали...

Тетяна розсміялася, уявивши собі з малих пстухів «татарів» і уганяючу за ними розпатлану Мавру.

Відтак сідають обидві мовчки в тінисте місце коло смереки. Коли Мавра розпитується многословно про здоров'я Іванихи Дубихи, про її господарські справи, відповідає Тетяна якось розсіяно, заслухуючися при тім майже несвідомо в шум потоку в яру, бачить, мов з вежі, з свого місця, як він поблискується в глибині до сонця, як полоще прозоро чистою срібною водою біле каміння, а протийна стіна сусідньої гори, стрімка й густо залісна, відділена від них яром, саме тепер впивала в себе струї заходячого сонця, що видніли, ллючися скісним спадом згори в зелену гущавину рівних смerek, ніби пронизуючи їх...

— А он справді хижун, Мавро! — перебиває нараз многословні розпитування Маври дівчина і вказує на великого хижуну, що навіть не надто високо кружляв над ними, ніби шукав між коронами смerek найкращого місця для себе...

Мавра зиркнула під чисте синє небо.

— Він над тобою кружляє, доньцю, — каже вона пророчо. — Дивись, нині неділя, та щоб від сьогодні за тиждень не впала ти якому хижуніві-хлопцеві в очі, не замоталася в нім на все, — каже і шкірить, як перше, білі зуби.

Тетяна спаленіла.

— Я на танці рідко коли ходжу, Мавро. Ти знаєш, мама не пускає ніде, коли не може сама зо мною йти. В нас, як в монастирі. В нашій хаті тихо, лиш святі ікони і ми.

— Прийде час, віддашся, — відказує Мавра, — то й чого тобі ходити? Нехай ходять тії, що нічого не мають та по танцях долі шукають. Але таким, як ти, люди самі в хату приходять. Твоя мама добре знає, що і як робити. Другої Іїанихи Дубихи в селі нема. А горя зазнавати, біди-злиднів шукати — не таким, як ти, дитинко. Сеї осені вижидай старостів. Мені мати казала, що знов якісь там домовляються.

Тетяна не відповіла. Вона чула се кілька разів з уст Маври, але що їй байдуже про те, чи старости прийдуть, чи ні, тож не обзивається й сим разом на слова старої приятельки.

— А он скажи по правді, — запитує стара, — не уподобала собі ще жодного? Не любиш?

— Ні, Мавро, — відповідає сухо Тетяна і каже правду. Вона не любить справді жодного. Не любить і не жадна ні одного з тих, яких вже здавна знає.

— Тільки твого добра, донько, й спокою, доки жодного не любиш, — підхоплює Мавра, — а розлюбившись, вступаєш одною ногою ніби в добро, а другою в пекло.

— Не знаю, — каже стиха Тетяна і якось широко, цікаво дивиться, підсуває чорні брови, а дивлячися вперед себе, нічого не бачить. Противна сторона гори однако, як і перше, залчснена здолу догори смереками, пронизана скісним промінням сонця, саме так, як і перше, виглядає. А більш нічого.

— Не знаєш, серце, — впевняє Мавра, — правда, що не знаєш. Але зате я знаю. — Притім усміхається вона таким усміхом, що його ніколи не розбереш.

А Тетяна дивиться на неї чистими своїми зоріючими очима, цілим еством своїм, і неначе приправляється вже заздалегідь до слуху, що має дійти до неї від старої няні.

— Любов — то так, — каже нараз Мавра і сідає рівно, підібгавши ноги під себе та схиляючись до Тетяни, неначеб мала їй відкрити велику-превелику тайну.

— Так, — каже, — ти стрінешся з ним *раз*, і другий, і третій, а може, й більше, я не знаю. Се як що кому за який час суджено. Відтак колись ні з сього ні з того зачнеш його коло себе, він зближається до тебе; іти чуєш, він вже й поцілував тебе. Так *раз*, і другий, і третій. Він, Тетяно, тебе *любить*. Ти, Тетяно, *його любиш*... і чому б йому не вірити, коли він тебе любить? — і тут розрегочується Мавра, що аж жах тілом іде.

Тетяна побіліла, не зрозумівши старої.

— Але буває: й таке, що він тебе по тім всім покине, — говорить далі циганка, прижмурюючи очі, — бо він має вже другу або, може, мав і дві перед тобою — тож...

— О-о-о! — перервала нараз Тетяна болісним зойком і, затиснувши уста, віддихає важко. Вона дивиться на стару благаючими очима, складає перед нею руки, мов до молитви, німіє і чомусь не рухається більше.

— Не жди милосердя, доньцю! — відповідає їй, приказуючи твердо, Мавра. — Милосердя на світі нема ні в *кого*, а найменше у тих, що *так* поступають. Та й... на що воно тобі придасться? Воно вже тобі ні на що не придасться. Хіба *тоді* придасться, як ти по тім всім ходиш по милостиню, тиняєшся від хати до хати, але зрештою — «милосердя». Господи боже! Сохрани нас перед тим, щоб ми *його* потребували. Так, доньцю.

Таке перебула Мавра.

Вона мала за чоловіка отамана циганів і розбійників Лукача Раду, злого, як вовк, хитрого, як лис, і гарного, як боярин. Так що з того? Одного разу гуляла в пусті недалеко одного малого мадьярського містечка перед якимись такими, що поїхали зумисне в пусту отлядати циганські шатра і циганів, і заробила тим гроші.

— Ти гуляла, Мавро? — питає зчудовано дівчина, бо перший раз чує се з уст старої жінки.

— Гуляла, донько. Ще й як гуляла, а все округи огню, особливо як до нас заходили пани та розвідували про наше життя і звичаї. Тато грав на скрипці, другі на цимбалах, а я гуляла. Боже, як грав старий Андронаті! — і при тих словах Мавра ніби з подиву аж захитала головою. — Відтак просив одного разу один з панів, гарний і молодий бояр, щоб я й до містечка приходила ворожити і гуляти, і я кілька разів ходила туди, часом з татом, а часом і з чоловіком. Там стрітила я *того* гарного молодого бояра вдруте. Він сипнув Раду грішми за танець, а мені за ворожіння, а Раду, лакомий на золото, давай і далі мене на такі зарібки посилати. Як ішла я з ним, то гуляла, а як сама, то лиш ворожила. І хоча я не все хотіла, та з боязні перед ним мусила ходити. Там стрічалася я з тим пишним бояром вдруте, втретє, ба і вчетверте, доки не став він потайно цілувати мої очі, мене голубити і називати Мавру своєю чорною зіздуою — аж доки не збожеволіла вона з любові за ним... Доньцю! — додала нараз Мавра, остерітаючи побілілу чомусь, як сніг, дівчину, — я була молода, гарна і дурна, він багач, красний, як місяць, що носився на коні, як вітер, і — чому не мала я *його* любити, коли він, пан, не цурався пригортати до себе бідну циганку, називати її своєю зіздуою, цілувати і голубити? Доньцю! Хто бачив таку любов, правдиву, і щиру, і палку, таку, як бачила молода Мавра в *його*, той... господи боже, змилосярдися над бідною жінкою, що все-таки согрішила на світі, — застогнала Мавра і, кинувшись лицем до землі, вмовкла.

— Відтак, — додала по якійсь хвилі зворушення, — відтак, коли я, плачучи та жаліючись перед ним, дрижала з остраху перед тим, що настане, та більше ще перед Радовою карою, що *мусило* мене досягнути — бо ж я прогрішилася, — він здвигнув плечима, кинувши мені в лице, що сама я *винна*, і, свиснувши нараз, мов на собаку, вийшов собі з хати... Хоч Я бідна циганка, доньцю, — тягнула стара далі, — яку іноді й собаками лякають, а він був гордий пан, що цілував і голубив мене, та хоч я багато забула з того, що мене відтоді постигло, але того свисту, що дістався мені вкінці в нагороду за любов від *його*, я ніколи не забуду. Ніколи!.. Я *його* прокляла. Але що з того? — спитала гірко. — Він остався паном, а я... збавила свою долю... по сьогоднішній день. Доньцю моя красна... — говорила дальше, знов остерігаючи, — донько моя пишна, стережися любові! Я кажу тобі ще раз. Гадаєш — кара постигла *його*? — питає і просто нівечить дівчину своїми диявольськими очима. — *Його* кара не постигла, а лише мене одну. Мене Раду через дитину викинув з циганами від себе, дитину вбили, а може, і вкрали, родичі опустили¹⁵ мене, і я, мов підстрілена звірина, опинилася в вашім лісі. Свята деревина, от тота, — додала з незвичайною

---

15. Опустити — залишити.

побожністю, указуючи на смереку, — охоронила мене від смерті, спровадила твою матір і утримала і досі при житті. Якби не те, з Маври давно вже й сліду не було би.

До такого доводить любов, дитинко, — звернулася циганка назад до перших своїх слів, — до такого. І ось то любов!

Але що то й говорити! — додала майже з розпукою в голосі, — що то *говорити*. То всі знають. Я також знала, що треба лиха стерегти... бо мала вже й Раду за чоловіка, а проте... — вона урвала, поглянувши далеко вперед себе таким несказанно смутним поглядом, що Тетяну обгорнуло жалем. — Люби, Тетяно, щиро, як любов і тобі суджена, — обізвалася відтак остерігаючи, ніби схаменувшись від своїх тяжких споминів, Мавра, — лиш не люби за плечима матері і не люби відразу *двох*. Окрім того, стережися одного, доньцю... *одного*.

— Чого? — спитала ледве чутно Тетяна і, як перше, побіліла.

— Стережися... бережися... — говорила, — щоб не дожила *свисту*...

В очах Тетяни заблестіло нараз чимось таким гордим і сильним, таким гарячим і недоступним, що Мавра зацікавилася. Зацікавила тим більше, що Тетяна, не кажучи ні слова, встала нараз на рівні ноги і, випрямившись, мов смерека, сказала:

— Не свисне, Мавро, не бійся. З мене «не свисне» ніхто. — І підсуваючи високо чорні свої брови, повторила ще раз: — Не свисне.

— Нехай господь боронить від того, — притакнула Мавра, побачивши дивне зворушення у дівчини. — Нехай тебе боронить.

— Нехай боронить, — повторила сим разом і Тетяна і затиснула уста.

Мавра усміхнулася і, піднявшись на коліна та обхоплюючи дівочий стан, стягнула її пестливо назад коло себе. — Нехай боронить.

Тетяна мовчала, мовби їй щось мову відібрало. Не могла більше на слово здобутися. Їй кружило в голові. Спомини з останньої неділі віджили в її душі, вона неначе давила їх в сій хвилі в собі нечуваною силою гордості. Мовчала і не хтіла про них говорити. Краще з тою тайною в он ту пропасть зсунутися, ніж про неї перед кимось хоч би й словом зрадитися. Не хотіла — не могла.

— А такий був красний і пишний, — почала знов Мавра, наvertsаючи до своєї минувшини, — як сам місяць на небі. Пан був, от що! Ростом високий, волосся темне, очі голубі, як небо, пишні та щирі — господи, які вже щирі! — вус, як шовк, га-й, га-й!

— Мавро! — крикнула нараз дівчина, мов з другого світа вернула. — Мавро! — і тут же змовкла...

Мавра повела цікаво очима за дівчиною, однак Тетяна мовчала. Була лиш бліда, очі блистіли, як дві чорні зорі, широко отворені, а червоні маки коло лиця дрижали злегка.

— А он твій половик¹⁶, — обізвалася стара і указала на хижуна, що справді, припочивши на хвилинку на якійсь вершині, здіймався саме вгору і полетів.

---

16. Половик — яструб.

— Він з тамтої сторони, — відказує якось розсіяно та задумливо Тетяна і встає поволі.

— З тамтої сторони.

— Я вже піду, Мавро, — каже дівчина. — Сонце зайшло. Поки додому зайду — потемніє.

— Іди — і приходъ до Маври, — просить стара і здіймається і собі на ноги, щоб провести дівчину хоч кілька кроків. — А другим разом, — додає, — розкажи вже *ти* що, і будъ твоє краще від мого.

Тетяна не відповла. Мов та сполохана серна, метнулася з чудним тужливим смутком в душі через ліс, скорше і скорше вдолину — аж опинилася дома.

* * *

Настала дальша неділя, і Тетяна йде знов лісом, як звичайно, поступивши на часок до Маври. Розлучившись з матір'ю, що й собі сим разом зайшла до старої в справунках, Тетяна пішла стежкою сама дальше. Однак, не подибавши на ній нікого, полізла на Чабаницю і опинилася аж недалеко «білото каменя»-велета. Припочивши там добре, розглядалася звідти по селах вдолині і от починає звільна з Чабаниці спускатися. Сходячи отак вниз, зотлянула нараз на сільській дорозі, якою ніс колись старий Андронаті білого внука і яка вела в село Третівку та тяглася і попри Чабаницю з білою стежкою — їздця, в яким пізнала на перший погляд Гриця з угорської границі.

Та чи лиш її очі доглянули його? Гриць так само зобачив молодим острим оком своїм дівочу постать, як спускалася живо легким кроком *горою* вниз.

Він пустив коня і летів, мов орел.

О, вона добре пізнає його, але боїться з ним здибатися. *Хотла б, але боїться чогось*. Квапиться злізти з *гори*, збігти додолу до матері, але відчуває, що запізно. Він вже пізнав її своїм бистрим оком. Погнав коня щосили і от вже на білій стежці. Вдолині, вище стежки, прив'язує коня до деревини, а сам спішить вгору до неї.

Що їй робити? Збігати ще борше вниз? — питає її серце. Сховатися де в лісі? Не вспе. Зрештою ліс аж трохи нижче зачинається, а вона сама на леваді, де лиш недавно скошено сіно, і він вже бачить її. І він квапиться. До того гадав би, що вона його боїться. А вона не то, щоб по правді його боялася, лиш так *прикро їй чомусь* перед ним. Вона ж нікого не боїться. Так вона казала йому, а що раз казала — не буде перемінювати.

Станула геть аж вже пониже білото каменя, закинувши руки позад голови, і дивилася вдолину на нього, як спішить до неї.

Він спішиться, іде скорим кроком вгору, а вона стоїть, як на вуглях, люта на себе, що запізно його побачила і не має вже спроможності сховатися перед ним.

— Чекай, я йду! — кличе він до неї, і вже туй-туй стане коло неї.

Вона не відзивається, хоча їй спішно; там, в долині у Маври, вижидає її мати, а вона он в що тепер попала. Остаточко опиняється він вже коло неї.

— Туркине! — кликнув радісно і окидає її оживленим, блискучим оком, віддихуючи здоровими грудьми з поспішного ходу вгору.

— Туркиня, — відповідає вона йому і так само окидає його своїми очима. Але чогось біла-біліська стала.

— А он, заквітчалася знов, як колись, і яка вже красна! — каже він, бо сам не знає, що має казати. Відтак додає: — Не зривай весь мак, не стане на рік на насіння.

— Мені в цвітах красно, — відповідає з супокоем і стоїть далі неповоружно перед ним.

Він німіє.

Вона так високо на Чабаниці, сама-саміська чи не на всю сторону, а спокійна, мов з каменя. Не боїться.

«Гей, Туркине, Туркине, в чім твоя сила?» — виривається йому на уста, але він мовчить. Відтак обзивається:

— Тепер скажи, чия ти донька?

І його голос ніби заповідає, що тепер він пан над нею.

— Спитай ще раз... може, й скажу.

— Але попам'ятай, — погрожує, — з *Грицем* ти не жартуй.

— Я тебе не кликала, — відказує вона. — Іди назад. Я також іду.

В нім починає варитися. Він закликав крізь зуби.

— А ти хто такий? — питає вона, не спускаючи з його очей.

— Я багатирський син, — відповідає він. — Казав вже тобі, на всю гору.

— Ба-га-ч? — питає вона протяжно і підсуває високо брови. Багач — ніби чудується.

— Багач, — спішиться він об'яснити голосом, що несвідомо старається з'єднати собі її ласку.

— А я не наймичка твоя, — відказує вона згорда і, спустивши погляд додолу, починає певним кроком спускатися вділ.

— Я ж не кажу, що ти наймичка, — обзивається він і тепер, як перше, з якоюсь покорою в голосі.

— То чого кленеш?

— Бо ти глузуєш з мене.

— Ні, — каже вона, і ані на хвилину не задержується, сходить рівним кроком вниз.

— Поскидай свої маки і дай мені! — просить він, приказуючи, і стає визиваюче перед нею. Вона стала і дивиться на нього, чудується бровами.

— Ти не бачиш, що мені в них красно? — питає. Він затискає зуби.

— Бачу, — бовтнув.

— Ти що з ними зробиш? Затичишся, як я?

— За капелюх заткну.

Вона усміхнулася мовчки.

Кінь коло стежки заржав.

— Твій кінь кличе тебе, — каже вона відтак спокійно. — Сходи скоріше. Я також спішуся.

— І кінь пожде, і ти пождеш! — обзивається він майже люто і приказуюче.

— Кінь пожде, а я ні, бо на мене мама жде, — відповідає вона.

— *Ти пождеш*, — каже він рішуче хвилюючим голосом, — щоб я надивився на ті твої брови, що тобі їх чорти над очима змалювали...

— Дивися! — каже вона, а сама стає слухняно перед ним, мов дитина, і чудується, як перше, саме тими бровами. І втім, побілівши, додає нараз: — Я тобі казала, що ти *дурень!* — і ладиться далі сходити.

Він знов спиняє її в ході, кидаючи їй на сей раз свій капелюх під ноги.

— А дивися! — каже. — Ми лиш двоє на цілу Чабаницю. Чи тобі не страшно? — і в його голосі дзвенить щось недобре.

— З сеї сторони, — відповідає вона спокійно.

— З сеї, — повторює він і палить її очима...

— Та відтіль, — каже вона. — А перше, як тебе не було, я була *цілком* сама. Чому ж би мені з тобою боятися? Говори, що маеш говорити, борше, — додала квапно, — бо вдолині мама жде. *Вона* не жартує.

Він успокоюється від її слів, мов водою облитий, і дивиться з подивом на неї.

Тепер глядить і вона сміливіше на нього, в його великі голубі очі, що ніби бережуть в собі кусник неба і прив'язують до себе добротою.

— Чому ти отак заодно зо мною говориш? — питає він з німою просьбою в голосі, а очі його аж розпачають¹⁷.

— Бо так ти питаєш. Не задержуй довше, бо я сдішуся!

Він затискає п'ястуки.

— А як мені не схочеться цілком тебе пустити?

— То я тобі в десятій раз скажу, що ти *дурень*, і ти мене пустиш!

До глибини вражений несвідомою певністю її істоти, власть якої він лиш відчуває і з якою не може упоратися, уступає їй нараз з дороги і сходить враз з нею з гори до стежки.

Ідуть обоє.

Мовчать. Сильна, кипуча мовчанка.

Вона бліда, як голуб, а він з сильно зворушеними грудьми, аж дрижить.

Зійшовши до білої стежки, він сідає без слова на коня, не кинувши на неї ні півпоглядом, — вертає назад; а вона так само мовчки, не поглянувши й собі на нього, щезає десь в лісі — і більш її не бачить.

Довгий, довгий час не чути нічого, крім повільного тупоту кінських копит, відтак утихає й він, і зачувається тужливо протяжний голос Гриця просьбою:

— *Туркине, прий-деш?*

---

17. Розпачати — проявляти розпач.

А небавом по тім, мов ясним дзвінком пробігло, мов перлинами кинулось, долітає до нього:

— *Не прий-ду!*

І слабо дрижачи, мов бореться з тишиною лісу, обзивається відгомін, передає шум дерев, вдруге вже й послідне: «*Не прий-ду!*»

---

* * *

По повороті додому Гриць мов трійла¹⁸ напився. Не їсть, не п'є, не спить; тверезий, та проте ніяка робота його не береться.

Він не годен.

Одно, що має перед очима, се чорні очі, чорні брови, два червоні цвіти маку, а більш нічого.

Тато, мама лають, а він нічого неначе й не чує. Вислухує мовчки, що заслужив, усувається їм з очей, від-так іде на *гору* під ліс, на широку леваду, де випасається товарина, коні. Кидається де-небудь в траву і лежить отак. Довго він тут чи коротко, проте не знає. Йому се й байдуже, Круг *нього* супокій, тишина, мушня вертиться в сонячній світлі, калатають дзвінки товарят, воздухом іде одностайний шум смерек — і то все дотоджає йому. Більше не треба йому нічого.

— Розлінивів наш Гриць до краю, — жалується господиня-мати чоловікові, а той і нагримить несподівано на нього. Тоді Гриць скипить, неначеб в нім прокинулася замертвіла досі ніби його власна кров, ворохобиться проти господаря і відгризається.

— А то що? Я в вас на дні станув? — кличе згорда і віддаляється упертим кроком, щоб не доходило між ним і батьком до гніву, причім прийшлось би знов наслухатися, що він, ласкою годована дитина, невдячний, і різне інше таке, що болить і приводить жаль за собою. Він сідає на *свого* як вуголь чорного коня, до якого прив'язаний білше, ніж до людей, і їде, куди очі несуть, на день-два в *гори* або через *гору* в мале угорське містечко. Йому однаково де, щоб лише скорше з очей.

— *Бог* знає, що се ми вигодували за кров нашим хлібом, працею, — роздумує журливо батько-господар. До роботи ні, до господарки ні, все б то лиш дармувало, чужими руками вугля вибирало, другим хіба розказувало! Панська вдача... де, де, де! — посвистує тосподар, а врешті вмовкає.

---

18. Трійло — отрута.

А всі його люблять, та й чорт знає за що, над всею молодіжжю в селі верховодить, між дівчатами він перший. От — *петльованець*¹⁹ його. Гей, Грицю, Грицю... будучий ти мій газдо, схаменися завчасу, щоб не нарікав колись.

Так ось і сим разом.

Гриць лежить під лісом, витрає на своїй довгій парубоцькій сопівці довгі, тужні мелодії — а робота жде. Йому Туркиня запала в душу. Така вона пишна, така торда... така... хто вона така? Сам не стрічав її по селах ніколи між другими. Ще йде і до Настки, до якої так звик. І хоча таїть перед нею, що його серцю діється, йому добре з її супокоем, з її розвагою та з тим, що вона не допитується, не судить, а сама лиш любить. Вона лестить його, тулить до себе, він піддається тому мовчки, а відходячи хіба скаже:

— Спасибі тобі, Насте, за твоє добре серце; тільки й мого добра, що ти одна на світі — колись відвдячуся...

— Гай, гай... — погрожує вона злегка, жартівливо і, усміхаючись, додає: — Як другу посватаєш...

Але він мусить її ще де-небудь стрінати, годує він себе однією думкою, хоча добре тямить, що вона відкликувала лісом, що «не прийде».

«Та — може... — думає, — може, таки раз ще «прийде». Тоді, останній раз, бог її знає, за чим приходила в ліс з своєю матір'ю. А тепер, може, приведе її знов якась причина. Хоч раз ще. Лиш раз».

Та не така вдача в Гриця, щоб довго ждав, журився. В дві неділі пізніше каже батькові, що їде на «хвилину» в сусіднє село, щоб оглянути коня якогось, що занедужав в його знайомого, а надвечір верне. «Їдь», — сказав батько — і він поїхав.

Їде він довший час вузькою каменистою сільською дорогою і бачить нараз білу стежку, що оперізує з західної сторони Чабаницю, прилучається саме тут, мов дрібний потік до ріки — до сільської дороги. Та його кінь мудрий. Ось він і не кермує ним, а вже завертає він сам на білу стежку з сільської дороги, вгору понад яр. Пнеться, садить пильним кроком, ніби гордується гарним їздцем своїм, а далі звільняє крок. Ось ще під'їдуть якийсь час, і стежка сховається в ліс.

Їдуть що їдуть, а нараз стали. Перед ними ще біліє біла стежка, але — «куди веде вона дальше? — питає Гриць себе, — відки вибігає? До кого належить? Ніколи не їздив нею дальше, не знає її добре. Чи не в трете село від їхнього, себто

---

19. Петльованець — годованець.

Третівки? А може, лиш на які полонини? А може, в тім селі за Чабаницею і вона живе? Гей, Туркине, обізвися, там живеш?»

Все одно. От, праворуч, високо на Чабаниці, саме ось над білою стежкою видніє той білий камінь-велет, під яким бачив її останній раз. Може, вона знов сюди зайде. З лівої — яр-пропасть, звідти не надійде. За яром — стіна сусідньої гори, так само не прийде.

Далі він не їде. Нема, відай, і чого, була б вже тут була.

Стежка дедалі чи не вужча, і нема часу. Скорше вже буде її тут виждати. З тою думкою прив'язує коня до деревини праворуч на Чабаниці, сам лягає коло його і лежить. Як вийде вона з лісу на білу стежку, щоб відтак, може, як тоді, полізти під білий камінь, він побачить її зараз здалека. Буде йти проти нього, якщо в яр не спуститься. А там чого? Значить, хоч с'як, хоч так, він її догляне.

Кінь поскубує траву, а він лежить, прилігши плазом до землі, саме почерез стежку, спустившись геть аж над край пропасті; лицем же звернувся за стежкою до лісу. От і мусить її вже здалека бачити, як буде сходити до нього стежиною, мов східцями з лісу, крок за кроком... Гей, Туркине!... я тут!

Жде...

Лісом іде легкий шум.

Колишуться ледве помітно ширококрилі смереки. Щось шепочуть, перешіптуються — урочисто настроюються. Здавалося, святкують... А там в долині, в пропасті, журчить потік, щось і собі приповідає...

Гриць роззирається, чигає, засягає гострим молодим оком своїм, мов яструб, у саму глибину лісу. Довго-предовго, терпливо дивиться, надслухує, чи не почує шелесту кроків яких, і дослухався, врешті, чого ждав. З лісу просто стежечкою до нього, може, двісті кроків перед ним, спускається легко, без шелесту ... сама-саміська вона!

“Тихо!” — неначе наказує деревина вокруги і сама лиш тихо колишеться: вона йде.

І справді — вона йшла.

Вона не дивиться ні вправо, в пропасть, ні вліво, на Чабаницю з білим каменем, ні, рівно вперед себе, де плазом почерез стежку простягнувся він, мов змії, — а дивиться на свої ноги і йде. Пристроєна пишно, в шовкову спідницю, стан, мов тростина, гнучкий та тонкий. А личко між маками червоними, великими маками, а з-під них золоті ковтки-півмісячки. *Туркиня.*

Скрикнув би — та боїться. Вона зараз щезне... В нім аж серце б'ється.

Лежить, не рухається...

Але врешті треба. Стає на рівні ноги, здимає капелюх і, склонившись низько, майже дотикаючись капелюхом землі, іде так в покорі схилений просто проти неї.

— Туркине!

Вона побачила. Скорше, ніж гадав, пізнала по коні, серцем відгадала.

— Ти тут? — питає і вже дивується бровами. Все така, як завше, він се вже відчув.

— Добрий день тобі, Туркине, коли вже себе так звеш, — починає він і випростується проти неї. Може, хоч сьогодні буде вона інша.

— Я прийшла тебе бачити, — каже вона просто і дивиться йому в очі, але знов бліда чомусь аж до уст. Він упав, кланяється, мов перед царівною.

— Не кланяйся мені стільки, мені доста раз. Лиш моїй мамі кланяються більше. Її звать панею.

— А тебе?

— Я — Туркиня!

— Чому ж вже так?

— В мене от, — каже і показує на золоті півмісяці в ухах, — турецькі ковтки.

— Хто тебе так охрестив? — питає.

— Люди в селі. Ти не чув про мене? — питає.

— Ні.

— Не буваєш в нашім селі в Б...?

— Бував щось разів кілька, звичайно ходжу більше на угорську сторону. Був раз і на храму в вашім селі, але тебе тоді не бачив.

— Або ти ніби знаєш? — каже і чогось задалегідь усміхається.

— Чому смієшся?

— А чому би ні?

Він уразився.

— Гляди, — каже і морщить брови, — щоб часом люди не посміялися з тебе.

— З мене ні, — каже вона певно і гордо.

— Ов-ва! — наслідує він її.

Вона не зважає.

— А про тебе я, здається, чула, — обзивається відтак, — та лиш не бачила і не знала, як тебе звать.

— Гриць, — каже на те він.

— Ти вже се казав, — відповідає. — Але ваше село велике і багато людей так зветься.

— *Гриць... Гриць*, — притакує він і вдарився по грудях. — Той, що має всі дівчата за собою, що гуляє, як *ногами пише*, що на все село найкраще на трембіті грає... *той Гриць*. Сеї зими буду, може, і в вашім селі, додав потім. — Один мій товариш має там вуйка, і той переказував, аби він прийшов до нього, має для нього гарну і добру дівчину. Тоді гляди... — грозить він, а усміх ховається в нього під чорним вусом, украшує його лице.

Вона підсуває мовчки чорні свої брови і дивується його словам.

— Нічото. Будемо любитися.

Вона мовчить, а відтак обзивається:

— Чи ти також посвистуєш собі з тих дівчат, яких перестаєш любити?

— А що, — відповідає він. — Буду плакати? Хіба за тобою плакав би — бо ти он яка красна!

Вона подивилася на нього великими очима, а відтак, мов несвідомо, хапається за червоні маки і, витягаючи їх мовчки з-за ух, опускає на землю.

— А що роблять ті, з яких ти посвистуєш? — питає далі і впиває вигребущо в його лице свої чорні очі.

— Або я їх маю вчити? — відповідає. — І в них є свій розум, як і в мене свій. Мене ніхто не вчить. Неук я.

— Хіба ідуть світами, — каже задумливо, півголосом.

— Не журися ними, — потішає і, приступаючи до неї близько, заглядає їй мило в очі.

— З мене не будеш посвистувати, — відповідає нараз твердо, рішуче, та проте тоне, губиться своїм поглядом в його гарних очах.

— З тебе ні, — каже він впевняючим голосом. — Ти моя зозулька.

— *Ти!* — каже вона нараз понуро і простягає відпорно проти нього руки, так що її розпростерті пальці опираються об його груди. — *Ти!!!* — повторює ще раз. — Ти знаєш що?

— Знаю, — відповідає і сміється очима. — Ти красна, мов бояриня, і тебе я люблю!

— *Ов-ви!* — обзивається вона.

— *Ов-ви?* — повторює він запитуюче, і крізь його голос зойкнув жаль.

— Гей, Туркине, Туркине, — додає він, погрожуючи голосом і очима, — щастя твоє, що ти красна, а то...

Вона хапається за уха і завважує, що цвітів нема.

— А он, на землі, — каже він нараз чомусь з покорою, що старається з'єднати собі її ласку.

— Самі випали? — питає ніби себе, не спускаючи з нього очей.

Ти, — каже він далі, — така красна, що тебе одну я люблю.

— 0... 0... 0! — викликує вона болісно і згинається по червоні цвіти маку.

— Не віриш?

— Що маю вірити? — питає і підсуває зчудовано чорні свої брови.

— Що тебе одну люблю.

— Мене?

— Тебе.

— І ти красний, — каже вона просто, — але мені тяжко на душі.

— Чому? — питає він щиро і нараз обіймає її за шию. — А он мені не тяжко.

Вона виховзується.

— З *тобою* мені тяжко.

— Зо мною?

— Так. Я прийшла тобі сказати, що більше вже не прийду.

— Та зате *я* прийду, — відказує він.

— Куди?

— Всюди — де ти будеш.

- Ба не всюди прийдеш.
— Прийду, як раз кажу.
— І до нашої хати?
— І до вашої хати. Та де ваша хата?
— Коло млина над рікою. Знаєш?
— До *Іванихи Дубихи*? — питає він зчудовано. Так?
— Так. Вона моя мати.
— То гонорна пані, — відповідає і майже свиснув. Здалека кусає.
— Моя мама богомільна, робить людям добре, саму правду любить.
— Та що з *того*? — обзивається він.
— Ніщо. І тихо в нашій хаті, лиш вона та я і святі ікони; красно так і люблю...
— Ще тебе в черниці дасть, — жартує він.
— Може, й дасть, якщо коли захочу.
— Як не посватаю.

Вона спаленіла.

- Чи підеш за мене?
— Як захочу, піду.
— Ов-ва? — наслідуює її знов,
— Ов-ва! — обзивається вона згорда, не споглянувши на нього. Нараз додає спокійно: — Іди собі!
— Піду, коли схочу, не розкажеш мені, хоч ти і Дубівнал
— А мені ліпше, як тебе не бачу, — обізвалася вона зі спущеними вділ очима. І з тими словами завертається, іде.
— Туркине! — кликнув він з жалем, благаючи, а за хвилю опиняється коло неї. — Зозулько!
— Хочеш *свиснути*? — питає вона і прошибає його великим, допитливим, мов остерігаючим поглядом.
— Туркине!
— Іди собі! — майже молить. — Мені тужно, мені тяжко. Мені сто раз ліпше, як тебе не бачу. Грицю! Іди, іди собі! — мені так тяжко... іди!
— Дурна ти! — обзивається він.
— Гадаєш, я не кажу правду? — відповідає і, станувши близько перед ним, дивиться великими ширими очима з блілого свого лица, і ще й додає: — І не вижидай мене більше, бо я вже не прийду.
— Прийди, прийди, зозуле! — просить він покірно і схиляється низько перед нею. — Прийди і закукай тут лісом, а я буду тут ждати.

Нараз, поки він спостеріг, спам'ятався, вона відвернулася живо від нього і, не оглянувшись більше ані разу, розділила смерекові галуззя, пурхнула між них, мов та птаха, і зникла... неначе її й не було.

Він не смів чомусь піти за нею. Згадав її матір-паню, не хотів і її дразнити і остав, де стояв. Відтак вернув до коня, обняв, мов товариша, за шию, зітхнув, пождав коло нього хвилину, а потім, не надумуючись довго, протяжно свиснув...

Слухає...

Легкий-легесенький, ледве помітний шум колишеться воздухом, наказує мовчання...

Все мовчить, вижидає.

— *Не прийду!* — долітає нараз звідкись згори до нього тремтячим любим голосом. А вслід за ним відбилося почерез яр на противній скалистій стіні, виразно умліваючи: «*Не прийду!*»

.....

Збігла надолину додому, задихана, зворушена, кинулася перед святі ікони і молиться:

— Господи, мені сумно! — жаліється, затискаючи, мов удержуючись від плачу. — Господи, мені сумно... Чому мені сумно?

* * *

Вернувши скорою їздою додому, Гриць іде просто до білолицької Настки. Йому хочеться до когось пригорнутися, до когось притулитися, комусь сказати, що він любить Туркиню. Що вона *така*, що вона *сяка*... Що його серце болить... Що казала се... відповідала те — і багато такого іншого кипить в його грудях. Тому й пішов.

Настка ждала.

Вона все ждала.

Коли б і не прийшов Гриць, вона все на нього ждала, однаково його любила. Без відміни, і все радувалася ним.

— Настуне, голубко! — каже він сумно, тужливо і обіймає її. — Настуне, я дуже втомлений...

Настка тулить і голубить. Настка догоджає, вона не питає. Що він хоче, вона мовчки сповняє, завше добра, завше люба.

Тепер сидять обоє обік себе і не говорять нічого... Само мовчання говорить за них.

Він глядить задумано вперед себе на ліс і гори і нічого не бачить. На нього дивляться чорні очі з-під лукуватих зчудованих брів, горять коло лиця червоні маки, дрижать в ушах золоті півмісячки, цвітуть любі уста.

«Туркине! — стотне, благає мовчки його стужене, зворушене серце. — Туркине! Чому мене не любиш?»

«*Не прийду-у!*» — відзивається в його слуху любий голос і замирає в сумній глибині спрагненої його душі. — «*Не прийду!*»

— Поцілуй, Насте! — обзивається він нараз по якійсь хвилі твердим, якимсь приказуючим голосом і притягає повнолицю слухняну дівчину до себе й тулить. — Поцілуй!..

Поцілувала...

— ...Так... — каже вдоволено, встає живо, не оглянувшись за нею більше ні півпоглядом, і відходить...

* * *

Повідцвітали червоні маки, якими прибиралася ціле літо молода Тетяна. Настали понурі дні. Понурі, короткі і дощові. А в хаті Іванихи Дубихи, що стоїть межі *горою* і гучною рікою, панує майже заєдно півтемінь. То смереки, що здіймаються густими рядками перед хатою на горі, заслоняють вступ сонця і творять в ній понурість; в хаті перед іконою пресвятої діви горить, як звичайно у побожної Іванихи Дубихи, мале миготливе світельце.

Смутно і тужно тепер осінніми днями красній Тетяні. Мати за господарством та справунками в млині, лиш недовго пересиджує в світличках. Тетяна, прибравши їх рушниками, сушеними цвітами та килимами, не знає іноді, що з часом починати, так багато, здається їй, має його зайвого. Хоча й помагає матері в господарстві... клопочеться враз з нею... втім, все ж таки бувають у неї такі хвили... де здається їй... має його ще все забагато. Грубої челядинської роботи Іваниха Дубиха своїй одніській доньці не дає в руки, а туга за Грицем і потайна любов до нього підмулюють душевний слокій і рівновагу дівчини. Летіла би, як птаха, на гору до нього, він же кликав, молив лісом, щоб зайшла хоч раз ще. Однак вона не була. Щось, що було сильніше від неї, держало її в долині, вдома, не допускало виходити проти нього.

Хотіла бачити — не йшла. Любила — не показувалася. Зачинила душу і ніби ждала чогось. Неначе боялася любити так, як була годна...

«А що, *буду плакати?*» — гомоніло його голосом в її душі, коли пригадувала собі розмову з ним та те, що дівчата, пллюбивши, повинні мати «свій розум».

Так. Тому ж і в неї був свій розум, — і вона не виходила в ліс до нього. Не вірила йому. А он бідній Маврі як пішло життя марно-марнотою, і всі покинули. Нікого, окрім неї та її матері, не мала вона на всім світі. Та вона так не хоче. Ліпше не любити, якщо мав би він її забути, висміяти, що так дуже його полюбила, в його очах душу загубила...

І чомусь їй лячно, і чомусь тужно. Скільки не молилася, віри до нього в неї нема. Полюбить, окине, осміє і свисне! — остерігає заодно якийсь внутрішній голос її серце. Так учила, остерігала Мавра, а Маврі вона вірить.

— 0!.. 0!.. 0!.. — виривався на саму таку лиш думку стогін з її грудей, і віра, хоч би й була на час, щезла без надії — не вертає більше. Думка нестерпна. Вона мутить її душу, відбирає спокій. Насуває смуток, розпікає душу. Вона, Тетяна Дубівна, покинена, осміяна. Вона — що її мати держить, мов цвітку за образами, шанує, пестить. Що все, чого б не захотіла, мала по волі. Вона ним покинена, а він

посвистує на неї!.. Мов під невидимим тягарем якогось незрозумілого їй самій страху угинається Тетяна, терпить і умліває душею.

Так часто, так густо. Тому зачинені її уста мовчать гордо, не признаються нікому про біль і рай в душі. Прийде він або старости від нього, вона заговорить, все розкаже. А коли не так, нехай все в ній згасне. Іншими днями знов Тетяна, мов той лід весняний, тане. До себе усміхається, радіючи цілою душею. Він її любить! — красний та пишний, мов орел літає. А все її любить, душею в'ялить. Грицю, Грицю! — кличе її молода душа, простягає тужно свої чисті крила, тріпочеться надіями, усміхається щастям; коли прийде сам?

Сам!

На своїм дорогім, як вугіль чорнім коні. Прийде, поцілує, стане перед матір, скаже те, що треба, заповість їй щастя.

Та не спішить Тетяна лісом до нього, а біжить до Маври.

Казати? Оповісти? — питає її непевний голос. — Розповісти Маврі? Зрадитися? Чи радше примовчати, аж настане час...

Ні, ліпше мовчати. Не зрадитися ні словечком. Радше буде сама ждати, мовчки щастя виглядати, любити тайком, а промине час, він пришле сватів, і все буде добре. Мати її віддасть за нього. Вони полюбилися, і вона упросить матір віддати її за нього.

Та не спішить Тетяна до нього, а спішить до Маври.

Хоч і не розкаже їй про свою любов, то Мавра знає різне, розуміється на всім, бувала в світі, знає ворожити, споминає іноді і про любов... легше якось буде. Ідучи одного разу лісом з такими ось думками, завертає Тетяна в сторону, де видніє Маврина оселя, і... врешті входить до неї.

— Мавро! – кличе живо. — А он я до тебе в гості, хоч і не неділя, та в нас в хаті тужно якось часами і сумно, а іноді аж... силує вийти... хоч би й до тебе! — І з тими словами тулиться дівчина до старої приятельки, неначе бажає, хоч і несвідомо, пестоців і любові.

— Мавро, бачиш, я тут...тож за те обійми, попести...

— От і пригадала! — відповідає Мавра, та проте пестить і голубить свою доню.

— Чому не приходила? — ставить питання. — Забула вже Мавру? Полюбила якого хлопця? Нехай їй усе розкаже, все, що б лиш не знала. Вона ж лиш її має. Її одну на світі. Її одну над усе. Більше... кого їй любити? Хто бідною жінкою журиться? Довкруги неї лиш ліс, ліс та гори. А он нині зранку хлопці знов зверещали. Прилетіли злобні, на хату знов спали: «Татари ідуть!» зверещали. В двері нагримали і, заки вона з печі злізла, пощезали. Кого їй любити? Кого там пестити, як не її, зозулю, зозулю біленьку!

...Тетяна сміялася.

— Страхали знов татарами?

— Так, злетіли звідкись і ну ж бити в двері. «Відчини, Мавро, бо татари йдуть». Стільки часу оставили, що хіба заклясти, поховати зілля, щоб не розтрусили.

— Багато сього літа зілля назбирала? — питає Тетяна і обзирається по закутках, де стара приятелька держала насушене чародійне зілля.

— Та доста.

— А он там на печі, що се за зілля? — спитала цікаво Тетяна. — Я ще не бачила його в тебе, ще на сім не знаюся.

— *Тото зілля?* — питає стара сухо.

— *Тото.* Від чого воно, Мавро?

— *Від усякого лиха,* — відказує сухо стара, — воно з-під «білого каменя».

— Та від якого ж лиха, Мавро? — допитується дівчина, придивляючись уважно листю зілля...

— От, від *лиха...* — чує знов те саме. — Даси напитися, то й переможеш його. Переможеш сном, і вже його не буде. Воно дає сон... — додала відтак вже приязніше. — Не можеш ночами спати, звариш, даси напитися, і хоч би як, а мусиш уснути. Мабуть, і мене тим зіллям напоїли вороги тоді, коли мою долю порішили і з-поміж себе викинули. Винесли в сні з шатра, і я нічого не чула. Деякі в нас розуміються добре на зіллі. Ще й до них, як треба, примовляють. Гей, гей, зіллячко! — додала і усміхнулася чудно. — Мавра також знається на нім. Лиш собі не вари, доньцю, — остерігала, — хіба тяжкому ворогові. Та ще й знай, коли його копати. Говорячи отак та пояснюючи вплив сили зілля, вона неначе ще щось затаювала, та Тетяна про те й не допитувала дальше.

— Коли його копати? — спитала.

— Коли? — повторяє Мавра. — О послухай, як і коли, лише не забудь. Другий раз не скажу. Для себе будь-коли, самото, з водою в роті. До схід сонця водою налий, сама без сусідів горшків звари, глечик не кивай, а все мовчки. Так для себе. А проти *лиха* — інакше.

Тетяна усміхнулася.

Мавра погрозила.

— Не смійся, дівче, — додала поважно, — а краще затям. Може, я загину, ти одна запам'ятай! Чому тобі не знати? Тобі нехай не придасться, а знати все добре. Ось і знай, проти *лиха...* в неділю рано укопай, в *понеділок* полощи, у *вівторок* вари, в *середу* рано напій, то і гейгей який сон лихо захопить!.. — і аж заспівала, тріпнувши пальцями. — Гай, га-й! — і розреготалася.

— Ой! кликнула відтак з жалем. — Коли б я була те зілля тоді мала при собі, як *він* казав мені, що я одна всьому винна, та ще і свиснув — не була б нині Мавра сама по лісах, сама на всім світі, а була би між своїм людом, з своєю дитиною... ет! — додала гірко і урвала.

— То й що, Мавро? — питає Тетяна, і її очі отворилися нараз широко, тривожно.

— То нехай був би хоч зо три дні переспався, як уже не що інше...

— Мавро! — крикнула дівчина з відразою, зморщивши люто чорні брови. — Гріх, що ти говориш!

— Може, і гріх... — притакує Мавра твердо. — Але і мене молоду збавляти, порізняти з чоловіком також було гріх.

— Мавро... ти його *любила*? — обзивається знов Тетяна з несвідомою обороною в голосі, і сама не знає чому їй ввижається той, кого *вона* любить, Гриць.

— Любила на свою біду та на своє горе. Правда, що любила. Ліпший був, як Раду. Та що мені з того? Тепер нема ні його, ні дитини, ні Раду, ні родичів — нікого. Тетяно, Тетяно, — додає сумно, — що ти, доньцю, знаєш, що значить у грудях в жінки *жаль*. *Він ваги не знає...* І най бог боронить, щоб ти його зазнала хоч би і здалека. Ти збожеволіла б, — остерігає Мавра і накладає люльку.

— Я збожеволіла б, — повторила Тетяна стиха і вже замовкла, зморщивши, як перше, брови над чолом. Нараз — станувши близько перед старою цитанкою, каже:

— Мавро!

— Що, доньцю?

— Ти багато знаєш...

— Хоч не так багато, а що треба — знаю.

— То скажи ж. Чи вже всі такі, як один *той* був?

— Котрий?

— Що ти його любила, а він тебе... зрадив, свиснув за тобою?

Мавра дивиться на дівчину, мов на малу дитину, прижмурюючи очі, і відповідає:

— *Хіба відтепер вродиться, що такий не буде.*

Тетяна неначе умліває на ті слова. Сідає мовчки знов на лаву і більше не питає. Зате Мавра не мовчить.

— Доньцю! — каже нараз і дивиться пильно на дівчину. — Чому ти від якогось часу забуваєш про стару Мавру? Га-а?

Тетяна стискає зуби.

— Не любиш її вже?

— ...Люблю.

— А більше нікого не полюбила? Га-а? — питає і пакає з люльки, а чорними очима пронизує біле лице тої, що *одну* її любить.

В Тетяні на той запит щось буриться, щось здійсмає гордо голову, що досі перед старою слухняно хилилося, корилося, мов перед невидимою чорною силою, що намагалось взяти верх над нею.

— А *хоч би* й полюбила? — питає нараз і дивиться неустрашно просто старій ворожці в очі.

— Тоді не вір!

— А як повірю?

— То відтак не жалуй! — Останнє слово вимовляє Мавра майже з погрозою.

— Я не пожалую.

— Посилав уже старостів? — питає Мавра замість всього і знов пронизує дівчину оком аж до глибини душі.

— Ще він їх пішле.

— З нашого села який?

- Ні.
- Здалека?
- Не знаю. Нічого не знаю,
- І ти його любиш?
- І я його люблю.
- Кажеш — він тебе посватає.
- Він мене посватає.
- Коли?
- Не знаю.
- Сеї осені?
- Не знаю.
- Тетяно! — остерігає Мавра з щирою строгістю грізно киває пальцем, —

Тетяно!

- Що таке? — опирається проти чогось у голосі старої Маври молода дівчина.
- Уважай, Тетяно!
- Він же мене любить!
- І ти його любиш?
- І я його люблю.
- І не з нашого села він?
- Не з нашого,
- А мама про те знає?

Тетяна зворохобилася, Сама думка, що в її любові до Гриця хотів би хто стати на сторожі або перешкоді, зворушує її нараз і настроює бунтівничо. Вона тупнула ногою, як чинила в дитинстві, коли не сповнялося її бажання, і відвернулася люта.

— Йй — мама! — крикнула роздразнено. — Нащо ще й мамі звати. Він пришле вже в час старостів, тоді й дізнається. А тепер не треба.

- А як тебе хто інший посватає сеї осені?
- То не піду, — відповідає рішуче і гордо.
- А як мама скаже?
- Мама не скаже.
- А як присилує?

— Мавро! — кинулася до неї дівчина з неописаним роздразненням, немов хотіла її вдарити, а очі в неї заіскрилися люто. — Мама не присилує!

— Ні, ні, доньцю, — утвхомирює затривожена роздразненням дівчини Мавра, як за дитинячих її літ. — Мама не присилує.

- І ти допоможеш, Мавро? — просить Тетяна, приказуючи.
- І я допоможу, доньцю, вмовлю маму.
- Доки він старостів не пришле, Мавро?
- Доки старостів не пришле.

— Хоч би і другі прийшли і мама силувала? — питає Тетяна з притиском, ніби забезпечуючись відтепер Мавриною поміччю.

- Хоч би і так, дитинонько. Але не журися. Не час тим журитися.

Тетяна сідає близько коло печі, де тліє кілька вугликів, і мовчить.

— А хоч багатирський син він? — питає по якійсь хвилині знов Мавра.

— Авжеж, — відповідає Тетяна згорда, і її голос застерігає собі задалегідь іншу думку в старій приятельки, як ту, що він багатирський син.

— А красний?

— ...Ну-у-у! — відповідає лиш молода дівчина з притиском і підсуває брови, відтак додає: — Такий, мабутъ, лиш *твій* був, Мавро...

— Нехай бог боронить, щоб такий вже вдався.

— *Красний* — кажу, Мавро.

— Я чую, доньцю, — відповідає Мавра і хитає жалісливо головою. — Тому я пропала, — додає, майже співаючи, півголосом. — Душу за ним дала — за його очима.

— За його очима... — повторює розміряно, задумано Тетяна.

— А як його звать?

Тетяна вагається, відтак махає рукою зневажливо і байдуже додає:

— Подибала *раз*...

— Раз? І вже полюбила?

— Раз, і другий, і третій, а четвертий полюбила.

— Тайком?

Тетяна мовчить, спустивши голову.

— В млині? — розпитує, розгребує дівочу тайну Мавра.

Тетяна знову потакує мовчки головою, а відтак заперечує.

— Не хочу правди сказати.

— Тетяно! — остерігає Мавра, майже молить. — Кажи, най присилає старостів.

Сама не виходь до нього!

— Сам пришле він сватів, — обзивається твердо дівчина.

— Най бог помагає. І далі стережися, Тетяно! Бо хто, донько, любить, той не раз і губить, — додала пророче.

— Губить, — повторює ледь чутно шепотом Тетяна, а відтак вмовкає...

Тишина... Мовчанка.

Мавра, задумавшись, пакає люльку, а Тетяна знов бореться з чимось, мовчить якийсь час; відтак кидається до Маври, тулиться до неї і благаючим голосом допитується:

— Мавро, чи вже справді всі *такі*, як ти передше казала?

Мавра відзивається твердо, мов камінь, що, впавши в воду, повороту не знає:

— *Хіба відтепер вродиться* — *що такий* не буде.

— Мавро!

— Доньцю моя дорога, як ти ніколи не вірила Маврі, то сим разом повір! Ти в мене одна на світі...

— В нього щирі очі... я його люблю, — відповідає і ніби бореться молода дівчина з недовірливістю старої няні.

— Любиш, доньцю? Любиш? — відказує сумно Мавра. — Тож люби щасливо, бо я — одна на всю гору, на весь ліс, на всю самоту, далеко-широко одна та й одна.

Зворушена вертає осіннім тихим лісом Тетяна, і вже не йде до Маври. Її болить, як Мавра заговорить про *них*, а з тим і про того, якого й не знає.

Не піде. Не добре їй з Маврою. Що б і не порушив, вона на все кидає тінь. А Тетяна любить. Вона знає Гриця. І він її також любить. Свое добро вони знають. Вона вижидає дома старостів від нього. Іноді і молиться. Колись він лиш над'їде — говорить її серце — чорний кінь зарже, і він увійде в хату. Здійме капелюх, як не раз вже в лісі, і, вклонившись покірно, скаже: «Я прийшов, Туркине! Тебе одну я люблю, одну на всім світі».

Куди б не ходила, за що б не бралася, а в її душі грає одна і та сама пісня: «Гриць її полюбив, а вона Гриця...»

Звільна минає день за днем осінь, наближається зима — аж і настала врешті. Біла, чиста і морозиста. Пушистий іній угинає сосни, а груба верства снігу застелила білу стежку. Весь ліс, куди не глянути, прикинувся на час в якусь білу мрію...

З-під густих смерек, обтяжених білим снігом, саме над яром в'ється прозоро-синявою гадючкою дим із Мавриного коминка. Вона зимує...

* * *

Поволі проходить молодому Грицеві осінь і зима. Зразу виїжджав іще за красною Туркинею, та пересвідчившись хутко, що вона держить слово, не являється, як приобіцяла, що «не прийде», він аж посумнів. “Якби любила, то виходила б, — говорив заодно, — хоч раз один, а все-таки вийшла б, показала би — щоб бодай побачив, поглянув на неї. А то затялася і ані раз”. Холод, мороз витають по горах, а Гриця все ще видно від часу до часу на чорнім коні, як кудись жене і вертає повільним кроком сумно. Лиш як морози почали на добре притискати, а далі і сніг налягати на широких вітах смерек білою ватою, перестав він вижидати дівчину в лісі. Тим часом туга загніздилася в його душі, скільки не розважувала її несвідомо своїми пестощами, щebetанням та слухняністю білолиця Настка. Гриць мов не той вже, що був. Посмутнів. Старостів до Тетяни він також не може слати, бо в його сусідстві живе Настка і він не хоче її смутити. До того й батько його не

хоче землі відділити — каже ждати... з женьячкою ще не квапитися, і він мусить батьковій волі піддатися. Та ждучи отак і плекаючи в серці бог знає які надії про Туркиню, він все-таки не перестає, розвідуючись тайком про Тетяну, — заходить досхочу до синьоокої Настки, віддаватися тому почуттю, що його в'язало з нею і держало при ній. Він неначе міцніє душею, зачувши тут і там між товаришами, що вона, крім нього, — *що гуляє, мов ногами пише*, — не бачить іншого в селі, в'яне за ним серцем і до смутку любить...

А Туркині не видно.

Однак не така вже кров у Гриця, щоб він довго з тугою в серці возився. Одного поранку осідлав свого чорногривого коня і подався в село, де жила Іваниха Дубиха з своєю гарною донькою. Їздить там по селу, вдаючи, що за справунками, а за Іваниху Дубиху все попри те розпитує. Чи горда вона дуже і неприступна? Строга дуже *пані*?

— Горда дуже, — кажуть, — і строга, а для своєї доньки то, здається, чи не самого бояра вижидає.

— А донька? — питає.

— За жодного не хоче й чути. Досі відмовляє всім як одному, — розказують. — Каже, що не «по душі» і не хоче.

— От жвава, що й бідних любить, — вихопилося якось Грицеві з уст.

— Та яке там вже «любить»! На жодного, а на бідного вже й тільки не дивиться.

— А гарна яка? — допитує далі Гриць, вдаючи, що не знає дівчини.

— Сам вже придивися, — подають у відповідь. Поклонися їй низько, поглянь на брови, тоді осудиш власними очима, хто така Дубівна, хто така *Туркиня*.

В Гриця аж загоріло в душі. От його Туркиня — спалахнуло в думці. Добре кажуть: на жодного не гляне. На нього вона дивиться, ота Дубівна, до нього ласкава, прекрасна та Туркиня.

Дивиться? Грицю, Грицю... уважай, що дієш!

«Гадаєш, я зараз для кожного?» — пригадуються йому її слова, — Я не для кожного...»

Та Грицеві байдуже про слова дівчини. Він її любить. І щось здіймає в молодому хлопцеві гордо голову, неначе упоминається про своє право... а все інше йому байдуже. «Для кожного, не для кожного, а *його* вона буде! Ще не було такої, що йому оперлася б». І їде Гриць впрост відважно сам до Іванихи Дубихи. Хоч побачить Тетяну, слово-два питає. Може, вийде з хати...

Вийшла Туркиня, спаленіла і зчудувалася бровами. З шапкою в руці стоїть Гриць перед нею.

— Я *прийшов*, Туркине, — каже він покірно.

— Гаразд, — відповіла вона і всміхнулася очима. А за нею мати — висока, строга... в чорному одіта.

— В яких справах, молодий газдо? — запитала сухо і прошибла холодним оком Гриця і доньку.

— Не питали зранку люди тут за ним?
— Не питали, — ще зимніше відказала.
— Чоловік та й жінка...
— Не питали, кажу! — З тим і обернулася і ввійшла у хату.
— І ти, донько, входи, надворі не гайся! — так прийняла його Іваниха Дубиха — і більше її не бачив.
— Іду, мамцю... — обзивається слухняно Тетяна, а сама з місця не рушається.
— Вийди, де лиш захочеш, я усюди прийду; або хоч до церкви, — просить Гриць, вклонившись знов покірною. — Разом посумуємо, разом поговоримо.
— Не вийду. Навіть і не жди, — відповіла твердо. Він же хвилину, мне шапку в руках, потім озивається:
— А в ліс весною прийдеш? — питає і з тими словами схиляється перед нею, дотикаючи сим разом шапкою самої вже землі.
— В ліс весною прийду. А тепер вертай.
— Як зазеленіє, — притримує Гриць, а сам аж губить очі на її чорних бровах, наусміхнених устах, на всій її красі.
— Як зазеленіє, — повторює вона і знов усміхається. Гриць кланяється.
— Спасибі, Туркине, що ти вийшла з хати, що сказала слово, спасибі ще раз.
— Спасибі тобі, що додержав ти слова — та проте вертай — мати не жартує...
Відлетів Гриць на чорнім коні, і тихо стало коло хати, лиш на часок, ніби десь на спогад там комусь, остався тупіт кінських копит у воздуху.
«В ліс весною прийдеш?» — повторює Гриць в себе вдома заодно своє питання, тоне в нім, куди б не ходив, за що б не брався.
«В ліс весною прийду!»
«Як зазеленіє...»
«Як зазеленіє...» Господи боже, от Туркиня і любить!
«Весно, прийди! — тужить, молить німо його молода грудь, зітхає гаряче його серце. — Весно, прийди!..»

Повеселів Гриць. Обіймає з потайного щастя синьооку Настку і тулить і голубить її. Вдоволяє батька-матір, а сам до себе усміхається. “В ліс весною прийдеш?” — питає його серце.

«В ліс весною прийду».

«Як зазеленіє?»

«Як зазеленіє...»

Зеленійте, сосни!..

* * *